

ALICJA SZUMAN

PRACA ZAWODOWA MATEK A WARUNKI MATERIALNE RODZINY

I. WPROWADZENIE

Problematyka rodziny zajmuje dziś jedno z czołowych miejsc w literaturze społecznej. Duże zainteresowanie budzi zwłaszcza instytucjonalny aspekt rodziny, z uwagi na fakt, iż wypełnia ona wiele funkcji mających wielkie znaczenie nie tylko dla rodziny, ale i całego społeczeństwa. Funkcją najbardziej istotną jest prokreacja. Rodzina jest też pierwszą i najważniejszą instytucją wychowawczą, która wprowadza młode pokolenie w życie społeczne. Wykonanie zadań w zakresie prokreacji oraz opieki i wychowania umożliwia rodzinie trzecia funkcja społeczna, a mianowicie funkcja ekonomiczna, której celem jest zaspokojenie ekonomicznych oraz bytowych potrzeb poszczególnych jej członków. Charakter tej funkcji wyraża się nie tylko w zdobyciu środków pieniężnych niezbędnych do utrzymania rodziny, ale także bezpośrednim zaspokajaniu potrzeb rodziny w zakresie gromadzenia trwałych dóbr materialnych, takich jak mieszkanie czy przedmioty trwałego użytku.

Z realizacją tej funkcji wiąże się praca zawodowa kobiet zamężnych. Stała się ona nieomal powszechnym atrybutem zachowań kobiet w miarę zdobywania przez nie wykształcenia i przygotowania zawodowego. Podejmując pracę zawodową, żona-matka powiększa rozmiary faktycznego dochodu rodziny, co wywiera wpływ na zaspokojenie materialnych potrzeb jej członków. Warunki materialne rodziny są ważnym wyznacznikiem wpływającym na całokształt życia rodzinnego. Są one nie tylko wyznacznikiem modelu konsumpcji, ale również postaw i zachowań matek wobec realizowanych w rodzinie funkcji społecznych, a w szczególności funkcji prokreacyjnej i opiekuńczo-wychowawczej.

W ciągu ostatnich lat w naszym kraju nastąpiły istotne zmiany społeczno-gospodarcze oraz pojawiło się szereg nowych zjawisk, które wywarły wpływ na warunki życia i funkcjonowanie rodzin. Zjawiskiem szczególnym jest bezrobocie. Wiele gospodarstw domowych znalazło się w bardzo trudnej sytuacji, zagrożającej podstawowemu bytowi rodziny. Wysoka stopa bezrobocia, stały wzrost kosztów utrzymania, pogłębiający się problem mieszkaniowy sprawiły, że spadł poziom życia, co w rezultacie utrudnia zaspokojenie materialnych potrzeb jej członków. Uzasadnione przeto wydaje się poznanie i ocena najważniejszych elementów określających warunki życia i stopnia zaspokojenia potrzeb rodzin na różnych etapach ich rozwoju w zależności od aktywności zawodowej kobiet.

Sprawa oddziaływania pracy zawodowej matek na sytuację materialną rodziny była już przedstawiana przez badaczy stosunków społecznych i demograficznych¹. Jak wykazują dotychczasowe badania, praca zawodowa matek przyczynia się w istotny sposób do polepszenia warunków materialnych rodziny. Zasadniczym celem niniejszego opracowania jest zatem zweryfikowanie hipotezy, iż praca zawodowa matek przyczynia się w istotny sposób – w porównaniu do rodzin matek niepracujących zawodowo – do poprawy warunków materialnych rodziny. W realizacji postawionego zamierzenia pomocne będzie poszukiwanie odpowiedzi na następujące pytania:

– w jakim stopniu praca zawodowa matek rzutuje na kondycję materialną rodziny w poszczególnych fazach cyklu życia rodziny?

– czy zachodzi związek między zaangażowaniem matek w pracę zawodową a sytuacją mieszkaniową rodziny?

– które z czynników demograficznych i społecznych wywierają najistotniejszy wpływ na warunki bytu rodzin matek pracujących i niepracujących zawodowo?

Studia oparto na obszernym materiale empirycznych uzyskanym w wyniku ogólnopolskiego badania ankietowego Centrum Badań nad Rodziną Akademii Ekonomicznej w Poznaniu. Badaniem tym objęto próbę liczącą 3611 rodzin matek pracujących i niepracujących zawodowo, które poddano obserwacji na przełomie 2004 i 2005 roku.

Należy zaznaczyć, że w niniejszym opracowaniu cykl życia rodziny ujęto według koncepcji S. Wierchosławskiego, która jest zaadoptowanym i poszerzonym klasycznym modelem cyklu życia rodziny opracowanym przez grupę badawczą Światowej Organizacji Zdrowia (WHO) zajmującą się statystycznymi wskaźnikami zdrowia rodziny. Koncepcja WHO zakłada sześć podstawowych faz rozwoju życia rodzinnego². Fazy te obejmują: formowanie się rodziny (1.0), rozwój rodziny (2.0), stabilizację liczebności rodziny (3.0), kurczenie się rodziny (4.0), puste gniazdo (5.0), rozpad rodziny (6.0). W wyniku prac adaptacyjnych faza druga, obejmująca biologiczny rozwój rodziny, została podzielona na trzy podfazy, przyjmując za kryterium wiek najstarszego dziecka. Wyróżniono: rodziny z dziećmi w wieku przedszkolnym (2.1), rodziny z dziećmi w wieku szkolnym (2.2) oraz rodziny z dziećmi w wieku przysposobienia zawodowego (2.3). Zdarzeniem zamykającym tę fazę jest urodzenie ostatniego dziecka. Z uwagi na trudności jednoznacznego pomiaru tego zdarzenia przyjęto, że faza rozwoju rodziny została zakończona z chwilą, gdy matka osiągnęła górną granicę wieku zdolności prokreacyjnej, czyli 45 lat lub od urodzenia ostatniego dziecka upłynęło 15 lat, a jednocześnie małżonkowie decydują się nie mieć więcej dzieci. W fazie trzeciej, tj. w okresie stabilizacji rozwoju rodziny, wyodręb-

¹ Por. m.in. M. Daszyńska, *Warunki życia wybranych typów rodzin*, w: *Sytuacja rodzin i polityka rodzinna w Polsce. Uwarunkowania demograficzne i społeczne. I Kongres Demograficzny w Polsce*, red. D. Graniewska, Warszawa 2004; D. Graniewska, *Praca zawodowa a rodzina*, w: *Kobiety i mężczyźni na rynku pracy. Rzeczywistość lat 1990-1999*, red. B. Balcerzak-Paradowska, IPiSS, Warszawa 2001; S. Kostrubiec, *Warunki bytu rodzin według faz rozwoju*, w: *Fazy rozwoju rodziny a jej potrzeby*, red. A. Kurzynowski, Warszawa 1991; A. Kurzynowski, *Aktywizacja zawodowa kobiet zameżnych w Polsce Ludowej*, KiW, Warszawa 1979 A. Szuman; *Aktywność zawodowa matek a funkcje społeczne rodziny w cyklu jej rozwoju*, Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, z. 140, Poznań 1995; *Uwarunkowania zachowań prokreacyjnych rodzin polskich*, GUS, Warszawa 1997.

² *World Health Organization, Statistical Indices of Health*, Raport Series 587, WHO, Geneva 1976.

niono dwie podfazy: I stadium – obejmujące okres od narodzin ostatniego dziecka do momentu rozpoczęcia pracy zawodowej przez jedno z dzieci (3.1), oraz II stadium – w której kolejne dzieci podejmują pracę zawodową (3.2). Fazę tę zamyka opuszczenie przez dziecko gniazda rodzinnego³. Biorąc pod uwagę ważność wydarzeń, jakie mają miejsce w rodzinie, w niniejszym badaniu szczególną uwagę zwrócono na trzy fazy, a mianowicie: fazę rozwoju rodziny (2.0), fazę stabilizacji jej rozwoju (3.0) i fazę kurczenia się stanu liczebnego rodziny wskutek odłączania się dzieci (4.0).

II. STRUKTURA BADANYCH RODZIN

Przed przystąpieniem do rozpoznania warunków życia rodzin matek pracujących i niepracujących zawodowo niezbędne jest dokonanie prezentacji materiału źródłowego i poznanie struktury badanej populacji rodzin. Rezultaty uzyskane w tym zakresie przedstawiono w tabeli 1 oraz 1a.

Analizą objęto 3611 rodzin biologicznie pełnych. Wśród nich najliczniejszą grupę tworzyły rodziny będące w fazie prokreacji (2.0), określonej przez narodziny pierwszego i ostatniego dziecka. Stanowiły one 66,1% ogółu badanych. Do fazy stabilizacji (3.0) zaliczono 27,1% rodzin, a do fazy kurczenia się rodziny (4.0) – 6,8%. Rodziny z dziećmi w wieku szkolnym (2.2) stanowiły najliczniejszą grupę wśród rodzin będących w fazie prokreacji. Równie liczną grupę w fazie rozwoju tworzyły rodziny z dziećmi w wieku przedszkolnym (2.1). Z kolei w fazie stabilizacji najwięcej było rodzin w I stadium, tj. w okresie, w którym jedno z dzieci rozpoczyna pracę zawodową. Aktywność zawodowa matek kształtowała się różnie w poszczególnych fazach. W fazie prokreacji, w rodzinach z dziećmi w wieku przedszkolnym (2.1), 3/4 matek pracowało. W miarę dorastania dzieci odsetek kobiet pracujących zawodowo wzrastał, osiągając w dwóch kolejnych okresach prawie jednakowy poziom 84%. W I stadium fazy stabilizacji (3.1) aktywność zawodowa matek była najwyższa (85,7%), po czym w następnych okresach życia rodzinnego wyraźnie malała. W fazie kurczenia się rodziny (4.0), a więc w okresie odłączania się dzieci, pracowało 70,5% mężatek.

Ważnym wyznacznikiem aktywności zawodowej matek jest niewątpliwie miejsce zamieszkania. W badanej populacji co dziesiąta respondentka była mieszkanką wsi, co piąta reprezentowała dużą aglomerację miejską, liczącą minimum 500 tys. osób, a co trzecia uczestniczka badania mieszkała w mieście liczącym powyżej 100 tys. mieszkańców. Przeprowadzona analiza dowiodła, że wieś pozostaje środowiskiem charakteryzującym się najniższym wskaźnikiem zatrudnienia matek. Udział mężatek pracujących zawodowo wśród mieszanek wsi kształtował się na poziomie 62,5% i był o ponad 19 punktów procentowych niższy niż w przypadku środowisk miejskich. Szanse zatrudnienia wzrastają wraz ze wzrostem liczby mieszkańców miejscowości, w których respondentki zamieszkują. I tak, wśród mieszanek miast liczących od 100-500 tys. miesz-

³ S. Wierzychostłowski, *Demograficzne aspekty badania rodziny według faz cyklu życia*, w: *Fazy rozwoju rodziny a jej potrzeby*, red. A. Kurzynowski, Warszawa 1991; idem, *Longitudinalne badanie demograficzne w Zintegrowanym Systemie Badań Gospodarstw Domowych*, w: *Problemy integracji statystycznych badań gospodarstw domowych*, Biblioteka Wiadomości Statystycznych, Warszawa 1987.

kańców, pracowało 84,6% matek, a na największym rynku pracy, jakim są miasta powyżej 500 tys. mieszkańców, pracowało 86,4% kobiet. Rozpiętość w odsetku pracujących matek między mieszkankami wsi i tymi, które mieszkają w dużych aglomeracjach miejskich jest znaczna, wynosi bowiem prawie 24 punkty.

W badanej populacji najliczniej reprezentowane były rodziny kobiet w wieku 40-49 lat. Co trzecia respondentka była w wieku 30-39 lat, a co piąta – w wieku 20-29 lat. Należy w tym miejscu zaznaczyć, że spośród 2389 matek zaliczonych do fazy rozwoju rodziny (2.0) 638 kobiet było w wieku 30-34 lat. Stanowiły one zatem 26,7% mężatek w tej fazie. Drugą liczną grupę tworzyły respondentki w wieku 25-29 lat – 25,2%. Natomiast w fazie stabilizacji (3.0), jak i kurczenia się rodziny (4.0) najwięcej było matek w wieku 45-49 lat. Wiek okazał się jedną z cech generujących postawy matek wobec pracy. Wyniki przeprowadzonego badania wskazują, że odsetek kobiet pracujących zawodowo wzrasta do grupy wieku 35-39 lat, później zaś obserwuje się spadek udziału pracujących zawodowo wśród badanych mężatek. Najczęściej pracowały matki w wieku 35-39 lat, najrzadziej zaś osoby, które nie ukończyły 25 lat.

Wśród badanych rodzin przeważającym typem była rodzina małodziejna, z jednym lub dwójką dzieci. Rodzin tych było w sumie 81,5%. Niewiele było rodzin wychowujących troje dzieci (13,5%). Do rzadkości należały rodziny wielodzietne. Rodziny mające pięcioro i więcej dzieci stanowiły zaledwie 1,5% ogółu badanych. Liczba posiadanych dzieci niewątpliwie różnicuje zainteresowanie matek pracą zawodową. W miarę wzrostu liczby dzieci w rodzinie spadał odsetek matek pracujących. Najczęściej pracowały mężatki mające jedno lub dwoje dzieci. Znamienne jest, że różnica w odsetku kobiet pracujących między grupą respondentek z jednym dzieckiem i z dwojgiem dzieci jest niewielka, natomiast różnica przy porównaniach skrajnych, tj. dla matek z jednym lub dwojgiem dzieci w porównaniu z tymi, które mają najwięcej dzieci, jest duża, sięga bowiem 43,3 punktu dla respondentek z jednym dzieckiem i 44,6 punktu dla matek z dwojgiem dzieci. Zależność pomiędzy nasileniem aktywności zawodowej mężatek a liczbą posiadanych przez nich dzieci potwierdza się również wówczas, gdy rozpatrujemy to zagadnienie w poszczególnych fazach cyklu życia rodziny (tabela 2).

Charakterystyczną cechą badanej zbiorowości jest to, że wykształcenie co najmniej średnie posiadało ponad 90% matek pracujących i około 66% niepracujących zawodowo, przy czym najbardziej liczną grupę w obu subpopulacjach rodzin tworzyły kobiety z wykształceniem średnim. Wykształceniem zasadniczym zawodowym legitymowała się co jedenasta respondentka pracująca i częściej niż co czwarta niepracująca. Różnice w poziomie wykształcenia badanych matek uwidaczniają się, gdy uwzględni się fazy cyklu życia rodzin. Najwyższy poziom wykształcenia reprezentowały matki z dziećmi w wieku przedszkolnym (2.1). W fazie tej aż 89,6% kobiet ukończyło co najmniej szkołę średnią, a częściej niż co druga respondentka posiadała wykształcenie wyższe. Szczególnie interesujące są dane dla skrajnych poziomów wykształcenia. Otóż udział matek z wykształceniem wyższym wyraźnie maleje w kolejnych fazach cyklu życia rodziny. O ile w fazie 2.1 wykształcenie wyższe posiadało 54,1% kobiet, to w fazie 4.0 (fazie kurczenia się rodziny) tym poziomem wykształcenia legity-

mowało się 21,7% respondentek. Jednocześnie w miarę przechodzenia z fazy do fazy wzrasta odsetek matek mających wykształcenie wyłącznie podstawowe.

Poziom wykształcenia ma kapitalne znaczenie dla kształtowania pozycji zawodowej matki. Im wyższe bowiem wykształcenie, tym wyższy stopień ich zaangażowania w pracę zawodową. Stymulujący wpływ wykształcenia matek na ich aktywność zawodową potwierdzają dane zawarte w tabeli 2. I tak, spośród respondentek, które miały wykształcenie tylko w zakresie szkoły podstawowej, pracowało około 36%, a spośród tych, które legitymowały się wyższym wykształceniem – prawie 89%. Różnica zatem między grupami skrajnymi jest znaczna, wynosi 53 punkty procentowe. Wzrost odsetka matek pracujących zawodowo wraz ze wzrostem poziomu ich wykształcenia obserwujemy również wówczas, gdy uwzględni się fazy cyklu życia rodziny.

Tabela 1

Rodziny objęte badaniem według faz cyklu życia rodziny, miejsca zamieszkania oraz wybranych cech demo-społecznych

Wyszczególnienie	Rodziny ogółem						
	ogółem	fazy cyklu życia rodziny*					
		prokreacji (2.0)			stabilizacji (3.0)		kurczenia się rodziny (4.0)
		(2.1)	(2.2)	(2.3)	(3.1)	(3.2)	
Ogółem	3611	952	978	459	663	315	244
Miejsce zamieszkania:							
– wieś	333	61	85	44	58	48	37
– miasto: poniżej 10 tys. mieszkańców	557	165	165	83	64	43	37
10-20 tys.	471	118	139	64	81	42	27
20-50 tys.	531	142	128	62	111	48	40
50-100 tys.	587	164	119	68	121	61	54
100-500 tys.	402	80	114	54	110	24	20
500 i więcej	730	222	228	84	118	49	29
Wiek matki w chwili obserwacji:							
20-24	143	142	1	–	–	–	–
25-29	602	515	87	–	–	–	–
30-34	639	239	396	3	1	–	–
35-39	512	46	342	87	31	5	1
40-44	645	10	120	225	204	61	25
45-49	975	–	32	138	399	221	185
50-54	95	–	–	6	28	28	33
Liczba dzieci w rodzinie:							
1	1337	797	333	21	161	25	–
2	1604	150	524	232	400	169	129
3	487	4	94	147	91	78	73
4	130	1	18	42	11	27	31
5 i więcej	53	–	9	17	–	16	11
Wykształcenie matki:							
– wyższe ^a	1445	515	398	179	245	55	53
– policealne i średnie	1637	338	440	215	346	173	125
– zasadnicze zawodowe ^b	471	92	131	57	65	73	53
– podstawowe ^c	58	7	9	8	7	14	13

* 2.1 – rodziny z dziećmi w wieku przedszkolnym; 2.2 – rodziny z dziećmi w wieku szkolnym; 2.3 – rodziny z dziećmi w wieku przysposobienia zawodowego; 3.1 – I stadium fazy stabilizacji; 3.2 – II stadium fazy stabilizacji.

^a Łącznie z niepełnym wyższym, ^b Łącznie z niepełnym średnim, ^c Łącznie z niepełnym podstawowym.

Źródło: Badanie ankietowe Centrum Badań nad Rodziną, Akademii Ekonomicznej w Poznaniu przeprowadzone na przełomie 2004 i 2005 r.

Podsumowując analizę indywidualnych cech demograficznych i społecznych badanych matek i ich rodzin w poszczególnych fazach cyklu życia rodziny, należy stwierdzić, że najliczniejszą grupę tworzyły respondentki z rodzin w fazie rozwoju – prokreacji (2.0). W badanej populacji średni wiek matek w momencie obserwacji wynosił 38,34 lata. Matki pracujące były starsze od niepracujących zawodowo. Przeważającym typem rodziny była rodzina małodzietna z jednym lub dwojką dzieci. Zdecydowana większość uczestniczek badania legitymowała się co najmniej średnim wykształceniem.

Tabela 1a

Rodziny objęte badaniem według aktywności zawodowej matek, fazy cyklu życia rodziny, miejsca zamieszkania oraz wybranych cech demo-społecznych

Wyszczególnienie	Rodziny matek pracujących zawodowo							Rodziny matek niepracujących zawodowo						
	ogółem	fazy cyklu życia rodziny*						ogółem	fazy cyklu życia rodziny*					
		prokreacji (2.0)			stabilizacji (3.0)		kurcze- nia się rodziny		prokreacji (2.0)			stabilizacji (3.0)		kurcze- nia się rodziny
		(2.1)	(2.2)	(2.3)	(3.1)	(3.2)			(4.0)	(2.1)	(2.2)	(2.3)	(3.1)	
Ogółem	2882	711	818	388	564	229	172	729	241	160	71	99	86	72
Miejsce zamieszkania:														
- wieś	208	42	58	23	42	25	18	125	19	27	21	16	23	19
- miasto: poniżej 10 tys. mieszkańców	397	106	117	66	52	31	25	160	59	48	17	12	12	12
10-20 tys.	384	87	122	56	67	30	22	87	31	17	8	14	12	5
20-50 tys.	441	108	115	56	95	38	29	90	34	13	6	16	10	11
50-100 tys.	481	125	102	60	107	50	37	106	39	17	8	14	11	17
100-500 tys.	340	60	106	49	95	14	16	62	20	8	5	15	10	4
500 i więcej	631	183	198	78	106	41	25	99	39	30	6	12	8	4
Wiek matki w chwili obserwacji:														
20-24	70	69	1	-	-	-	-	73	73	-	-	-	-	-
25-29	446	390	56	-	-	-	-	156	125	31	-	-	-	-
30-34	533	203	326	3	1	-	-	106	36	70	-	-	-	-
35-39	445	42	304	70	26	2	1	67	4	38	17	5	3	-
40-44	536	7	104	191	174	46	14	109	3	16	34	30	15	11
45-49	775	-	27	118	338	159	133	200	-	5	20	61	62	52
50-54	77	-	-	6	25	22	24	18	-	-	-	3	6	9
Liczba dzieci w rodzinie:														
1	1083	613	296	21	133	20	-	254	184	37	-	28	5	-
2	1320	97	442	208	351	130	92	284	53	82	24	49	39	37
3	376	1	67	122	73	55	58	111	3	27	25	18	23	15
4	83	-	11	29	7	18	18	47	1	7	13	4	9	13
5 i więcej	20	-	2	8	-	6	4	33	-	7	9	-	10	7
Wykształcenie matki:														
- wyższe ^a	1285	419	372	166	234	48	46	160	96	26	13	11	7	7
- policealne i średnie	1317	244	372	184	291	130	96	320	94	68	31	55	43	29
- zasadnicze zawodowe ^b	259	47	70	36	35	45	26	212	45	61	21	30	28	27
- podstawowe ^c	21	1	4	2	4	6	4	37	6	5	6	3	8	9

* 2.1 – rodziny z dziećmi w wieku przedszkolnym; 2.2 – rodziny z dziećmi w wieku szkolnym; 2.3 – rodziny z dziećmi w wieku przysposobienia zawodowego; 3.1 – I stadium fazy stabilizacji; 3.2 – II stadium fazy stabilizacji.

^a Łącznie z niepełnym wyższym, ^b Łącznie z niepełnym średnim, ^c Łącznie z niepełnym podstawowym.

Źródło: Badanie ankietowe Centrum Badań nad Rodziną, Akademii Ekonomicznej w Poznaniu przeprowadzone na przełomie 2004 i 2005 r.

Przeprowadzona analiza badanej zbiorowości rodzin ze względu na demograficzne i społeczne cechy matek i ich rodzin, w powiązaniu z częstotliwością pracy zawodowej matek wykazała, że aktywność zawodowa matek kształtowała się nierównomiernie w poszczególnych fazach cyklu życia rodziny. Była ona najwyższa w pierwszym stadium fazy stabilizacji (3.1), natomiast najniższy poziom osiągnęła w fazie kurczenia się rodziny (4.0). Czynnikiem, który najbardziej różnicował aktywność zawodową matek, był poziom wykształcenia. Im wyższy poziom wykształcenia, tym wyższy był stopień zaangażowania kobiet w pracę zarobkową. Do istotnych cech różnicujących aktywność zawodową matek należy także wiek respondentek, liczba dzieci w rodzinie oraz miejsce zamieszkania. Zatrudnienie badanych matek wzrastało wraz ze wzrostem wieku kobiet oraz liczby mieszkańców miejscowości, w których respondentka zamieszkuje, malało natomiast wraz ze wzrostem liczby dzieci w rodzinie.

Tabela 2

Odsetek matek pracujących zawodowo według faz cyklu życia rodziny, miejsca zamieszkania oraz wybranych cech demo-społecznych

Wyszczególnienie	Ogółem	Faza cyklu życia rodziny					
		prokreacji (2.0)			stabilizacji (3.0)		kurczenia się rodziny
		rodziny z dziećmi w wieku przedszkolnym	rodziny z dziećmi w wieku szkolnym	rodziny z dziećmi w wieku przysposobienia zawodowego	I stadium	II stadium	
		(2.1)	(2.2)	(2.3)	(3.1)	(3.2)	
Ogółem	79,8	74,6	83,6	84,5	85,7	72,7	70,5
Miejsce zamieszkania:							
- wieś	62,5	68,8	68,2	52,3	42,9	52,1	48,6
- miasto							
poniżej 10 tys.	71,3	64,2	70,9	79,5	81,2	72,1	67,6
10-20 tys.	81,5	73,7	87,8	87,5	82,7	71,4	81,5
20-50 tys.	83,1	76,1	89,8	90,3	85,6	79,2	72,5
50-100 tys.	81,9	76,2	85,7	88,2	88,4	82,0	68,5
100-500 tys.	84,6	75,0	93,0	90,7	86,4	58,3	80,0
500 i więcej	86,4	82,4	86,8	92,9	89,8	83,7	86,2
Wiek matki w chwili obserwacji:							
20-24	48,9	48,6	*	-	-	-	-
25-29	74,1	75,7	64,3	-	-	-	-
30-34	83,4	84,9	82,3	*	*	-	-
35-39	86,9	91,3	88,9	80,4	83,9	*	*
40-44	83,1	70,0	86,7	84,9	85,3	75,4	56,0
45-49	79,5	-	84,4	85,5	84,7	71,9	71,9
50-54	81,0	-	-	100,0	89,3	78,5	72,7
Liczba dzieci w rodzinie:							
1	81,8	76,9	88,9	100,0	82,6	80,0	-
2	82,3	64,7	84,5	89,7	87,8	76,9	71,3
3	77,2	*	71,3	83,0	80,2	70,5	79,4
4	63,8	-	61,1	69,0	63,6	66,7	58,1
5 i więcej	37,7	-	*	47,1	-	37,5	*
Wykształcenie matki:							
- wyższe ^a	88,9	81,4	93,5	92,7	95,5	87,3	86,8
- policealne i średnie	80,5	72,2	84,5	85,6	84,1	75,1	76,8
- zasadnicze zawodowe ^b	55,0	51,1	53,4	63,2	53,8	61,6	49,1
- podstawowe ^c	36,2	*	*	*	*	42,9	*

* Oszacowanie parametrów z uwagi na liczebność kształtującą się poniżej 5 obserwacji pominięto.

^a Łącznie z niepełnym wyższym. ^b Łącznie z niepełnym średnim. ^c Łącznie z niepełnym podstawowym.

Źródło: obliczenia własne na podstawie badania ankietowego Centrum Badań nad Rodziną, Akademii Ekonomicznej w Poznaniu przeprowadzonego na przełomie 2004 i 2005 r.

Z uwagi na stosunkowo nieliczne dotychczasowe badania demograficzne, ujmujące rozwój rodziny w układzie dynamicznym, wyniki przedstawionego doniesienia naukowego (opracowanego w oparciu o badania ankietowe w latach 2004-2005) mają charakter poszukiwań pionierskich, tym samym nie mają one odniesienia w jakimkolwiek opracowaniu. Przedstawiona struktura rodzin w badanej próbie, zbliżonej do szacunku kwalifikowanego, wykazuje duży stopień zbieżności z wynikami ostatnio przeprowadzonego Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań, GUS 2002⁴, zatem przedstawione wyniki uznać należy za wystarczająco reprezentatywne, kwalifikujące się w pełni do formułowania szerszych uogólnień.

III. SYTUACJA MATERIALNA RODZINY I STOPIEŃ ZASPOKOJENIA POTRZEB

Rozpoznanie materialnych warunków życia rodzin poprzez uzyskanie informacji o dochodach oraz źródłach ich pochodzenia jest niezwykle kłopotliwe. Zazwyczaj dane takie są obarczone pewnymi błędami, które mogą podważać wiarygodność wyników. Stąd też w niniejszym badaniu za wyznacznik sytuacji materialnej rodziny przyjęto jej ocenę według subiektywnego odczucia respondentek.

Zarówno w całej populacji, jak i w obu rozpatrywanych subpopulacjach, dominowały respondentki opisujące sytuację materialną swojej rodziny na poziomie średnim, a zatem uczestniczki badania uznały taki wybór za najbardziej neutralny (ani dobrze, ani źle). Z kolei dobrą sytuację bytową swojej rodziny określała co trzecia respondentka pracująca i co czwarta niepracująca zawodowo. Niezadowolenie z materialnych warunków życia rodzin wyrażało 7,3% pracujących i 18,8% niepracujących uczestniczek badania. Niewiele, bo tylko 3,5% mężatek, dokonało wyboru wariantu „bardzo dobra”.

Analiza uzyskanych danych wykazała, że sytuacja materialna badanych rodzin w przekroju faz cyklu życia rodzinnego była wyraźnie zróżnicowana. Ocenę średnie przeważały we wszystkich fazach cyklu życia rodziny, przy czym najwyższe odsetki respondentek tak właśnie oceniających sytuację materialną swojej rodziny wystąpiły w II stadium fazy stabilizacji (3.2) oraz w grupie rodzin będących w fazie kurczenia się (4.0). Najwięcej ocen dobrych wystawiły respondentki w rodzinach z dziećmi w wieku przedszkolnym (2.1). Z kolei oceny złe stosunkowo najczęściej dotyczyły rodzin w fazie stabilizacji (3.0), a najrzadziej były deklarowane przez respondentki w rodzinach z dziećmi w wieku przedszkolnym i szkolnym (2.1 i 2.2). Odpowiedzi „bardzo dobre” najczęściej zgłaszane były przez matki z dziećmi w wieku przysposobienia zawodowego (2.3).

Na uwagę zasługuje fakt, że we wszystkich grupach wyróżnionych ze względu na ważniejsze cechy demo-społeczne i miejsce zamieszkania przeważają oceny średnie, osiągając ponad połowę wszystkich not w całej populacji oraz w subpopulacji matek pracujących i niepracujących zawodowo.

⁴ Por. *Ludność. Stan i struktura demograficzno-społeczna*, NSP'2002, GUS, Warszawa 2003, s. 126 i n.

Tabela 3

Struktura rodzin objętych badaniem według samooceny sytuacji materialnej, faz cyklu życia rodzinnego i aktywności zawodowej matki

Wyszczególnienie	Ogółem	Faza cyklu życia rodziny					
		prokreacji (2.0)			stabilizacji (3.0)		kurczenia się rodziny
		rodziny z dziećmi w wieku przedszkolnym	rodziny z dziećmi w wieku szkolnym	rodziny z dziećmi w wieku przysposobienia zawodowego	I stadium	II stadium	
		(2.1)	(2.2)	(2.3)	(3.1)	(3.2)	
Rodziny ogółem							
Ogółem	3611	952	978	459	663	315	244
Sytuacja materialna rodziny:							
- bardzo dobra	3,5	2,7	2,8	5,7	3,9	3,8	3,7
- dobra	31,3	36,0	32,8	28,3	29,9	23,8	26,2
- średnia	55,6	53,3	56,4	54,7	55,3	59,4	58,2
- zła	9,6	8,0	8,0	11,3	10,9	13,0	11,9
Rodziny matek pracujących zawodowo							
Ogółem	2882	711	818	388	564	229	172
Sytuacja materialna rodziny:							
- bardzo dobra	3,4	2,5	2,4	5,2	3,9	4,8	4,1
- dobra	33,1	38,7	34,4	29,6	30,7	26,2	29,1
- średnia	56,2	53,7	56,6	55,4	56,7	59,8	59,3
- zła	7,3	5,1	6,6	9,8	8,7	9,2	7,5
Rodziny matek niepracujących zawodowo							
Ogółem	729	241	160	71	99	86	72
Sytuacja materialna rodziny:							
- bardzo dobra	3,8	3,3	4,4	8,5	4,0	1,2	2,8
- dobra	24,3	28,2	25,0	21,1	25,3	17,4	19,4
- średnia	53,1	51,9	55,6	50,7	47,5	58,1	55,6
- zła	18,8	16,6	15,0	19,7	23,2	23,3	22,2

Źródło: obliczenia własne na podstawie badania ankietowego Centrum Badań nad Rodziną, Akademii Ekonomicznej w Poznaniu przeprowadzonego na przełomie 2004 i 2005 r.

Interesujących danych dostarcza porównanie skrajnych ocen sytuacji materialnej rodziny. Biorąc pod uwagę miejsce zamieszkania, ocenę bardzo dobrą wystawiło niewiele respondentek (od 1,1% do 6,5% w zależności od miejsca zamieszkania), przy czym w obu typach rodzin stosunkowo najczęściej taką opinię deklarowały mieszkanki miast liczących 100-500 tys. mieszkańców, natomiast na złą sytuację materialną skarżyły się najczęściej respondentki mieszkające na wsi oraz w miastach poniżej 10 tys. mieszkańców.

Ocena sytuacji materialnej rodziny jest różna, zależnie od wieku respondentek. Okazuje się, że najwięcej ocen bardzo dobrych zawierały odpowiedzi matek w wieku 40-49 lat. Na złą kondycję materialną swojej rodziny wskazywały mężatki najmłodsze, tj. w wieku 20-24 lat. Należy jednak zaznaczyć, że wśród matek niepracujących zawodowo ocenę złą najczęściej wystawiały kobiety w wieku powyżej 35 lat.

Warto dalej zauważyć, że największy odsetek ocen najniższych (złych) odnotowano wśród rodzin posiadających pięcioro i więcej dzieci, a największy odsetek ocen „bardzo dobrych” wystąpił w rodzinach z dwójką dzieci.

Czynnikiem wyraźnie różnicującym ocenę sytuacji materialnej rodziny jest poziom wykształcenia respondentek. Zarówno w rodzinach matek pracujących, jak i niepracujących zawodowo, absolwentki wyższych uczelni najczęściej wskazywały na bardzo dobre i dobre warunki materialne, natomiast skrajnie

negatywne oceny obecnej sytuacji materialnej rodziny stosunkowo często odnotowywano w grupie kobiet z wykształceniem podstawowym. Wśród pracujących uczestniczek badania legitymujących się wykształceniem podstawowym źle oceniło kondycję materialną swojej rodziny 19% kobiet, a wśród niepracujących ocen złych było 37,8%.

Tabela 4

Struktura rodzin objętych badaniem według samooceny sytuacji materialnej rodziny, miejsca zamieszkania oraz wybranych cech demo-społecznych

Wyszczególnienie	Rodziny ogółem				
	ogółem	sytuacja materialna rodziny			
		bardzo dobra	dobra	średnia	zła
Ogółem	100,0	3,5	31,3	55,6	9,6
Miejsce zamieszkania:					
- wieś	100,0	2,4	28,2	55,3	14,1
- miasto: poniżej 10 tys. mieszkańców	100,0	3,1	24,2	60,7	12,0
10-20 tys.	100,0	4,1	32,9	54,1	8,9
20-50 tys.	100,0	2,8	32,6	55,7	8,9
50-100 tys.	100,0	3,6	31,5	55,2	9,7
100-500 tys.	100,0	5,7	40,3	47,5	6,5
500 i więcej tys.	100,0	3,1	31,1	57,3	8,5
Wiek matki w chwili obserwacji:					
20-24	100,0	2,1	32,2	52,4	13,3
25-29	100,0	2,0	35,1	55,8	7,1
30-34	100,0	3,4	33,8	54,8	8,0
35-39	100,0	2,9	33,0	55,5	8,6
40-44	100,0	4,2	28,7	56,6	10,5
45-49	100,0	4,7	28,2	55,3	11,8
50-54	100,0	1,1	30,5	60,0	8,4
Liczba dzieci w rodzinie:					
1	100,0	2,8	35,8	53,5	7,9
2	100,0	4,1	30,5	56,9	8,5
3	100,0	3,7	27,1	55,9	13,3
4	100,0	3,8	20,0	55,4	20,8
5 i więcej	100,0	-	9,4	66,1	24,5
Wykształcenie matki:					
- wyższe ^a	100,0	5,7	42,5	47,4	4,4
- policealne i średnie	100,0	2,1	26,5	60,5	10,9
- zasadnicze zawodowe ^b	100,0	1,7	16,1	63,7	18,5
- podstawowe ^c	100,0	1,7	12,1	55,2	31,0

^a Łącznie z niepełnym wyższym. ^b Łącznie z niepełnym średnim. ^c Łącznie z niepełnym podstawowym.

Źródło: obliczenia własne na podstawie badania ankietowego Centrum Badań nad Rodziną, Akademii Ekonomicznej w Poznaniu przeprowadzonego na przełomie 2004 i 2005 r.

Gorsza kondycja materialna jest zazwyczaj odczuwana w momencie, gdy zmuszeni jesteśmy na czymś oszczędzać, gdyż obecnie osiągane dochody nie zapewniają już zaspokojenia zgłaszanych potrzeb. W celu zbadania tej kwestii zapytano respondentki: czy w ich gospodarstwach domowych występuje konieczność ograniczania wydatków na jakiegokolwiek cele, a jeśli tak, proszono respondentki o wskazanie, na czym zmuszone są oszczędzać. W tym zakresie wyróżniono: żywność, odzież i obuwie, wydatki na urządzenie i utrzymanie mieszkania (zakup wyposażenia gospodarstwa domowego, opłaty za mieszkanie i nośniki energii), wydatki na dobra niezbędne do utrzymania higieny oraz

Tabela 4a

Struktura rodzin matek pracujących i niepracujących zawodowo objętych badaniem według samooceny sytuacji materialnej rodziny, miejsca zamieszkania oraz wybranych cech demo-społecznych

Wyszczególnienie	Rodziny matek pracujących zawodowo					Rodziny matek niepracujących zawodowo				
	ogółem	sytuacja materialna rodziny				ogółem	sytuacja materialna rodziny			
		bardzo dobra	dobra	średnia	zła		bardzo dobra	dobra	średnia	zła
Ogółem	100,0	3,4	33,1	56,2	7,3	100,0	3,8	24,3	53,1	18,8
Miejsce zamieszkania:										
- wieś	100,0	2,9	32,7	56,2	8,2	100,0	1,6	20,8	53,6	24,0
- miasto: poniżej 10 tys. mieszkańców	100,0	2,8	27,7	62,2	7,3	100,0	3,8	15,6	56,9	23,7
10-20 tys.	100,0	3,9	34,1	54,4	7,6	100,0	4,6	27,6	52,9	14,9
20-50 tys.	100,0	2,7	35,6	55,6	6,1	100,0	3,3	17,8	56,7	22,2
50-100 tys.	100,0	3,3	32,4	56,2	8,1	100,0	4,7	27,4	50,9	17,0
100-500 tys.	100,0	5,6	40,0	49,1	5,3	100,0	6,5	41,9	38,7	12,9
500 i więcej tys.	100,0	3,0	31,1	57,7	8,2	100,0	4,0	31,3	54,6	10,1
Wiek matki w chwili obserwacji:										
20-24	100,0	1,4	32,9	54,3	11,4	100,0	2,7	31,5	50,7	15,1
25-29	100,0	1,3	39,5	54,7	4,5	100,0	3,9	22,4	59,0	14,7
30-34	100,0	3,6	34,5	55,7	6,2	100,0	2,8	30,2	50,0	17,0
35-39	100,0	2,5	33,7	57,3	6,5	100,0	6,0	28,3	43,3	22,4
40-44	100,0	3,4	30,2	58,4	8,0	100,0	8,3	21,1	47,7	22,9
45-49	100,0	5,4	30,6	55,0	9,0	100,0	2,0	19,0	56,5	22,5
50-54	100,0	1,3	28,6	59,7	10,4	100,0	-	38,9	61,1	-
Liczba dzieci w rodzinie:										
1	100,0	2,7	37,8	54,1	5,4	100,0	3,5	27,2	50,8	18,5
2	100,0	3,9	31,8	57,3	7,0	100,0	4,9	24,7	54,9	15,5
3	100,0	3,5	28,4	57,7	10,4	100,0	4,5	22,5	49,6	23,4
4	100,0	6,0	20,5	53,0	20,5	100,0	-	19,1	59,6	21,3
5 i więcej	100,0	-	5,0	80,0	15,0	100,0	-	12,1	57,6	30,3
Wykształcenie matki:										
- wyższe ^a	100,0	5,7	43,2	47,3	3,8	100,0	6,2	36,9	47,5	9,4
- policealne i średnie	100,0	1,7	26,7	62,6	9,0	100,0	3,7	25,6	51,6	19,1
- zasadnicze zawodowe ^b	100,0	1,2	17,0	66,4	15,4	100,0	2,3	15,1	60,4	22,2
- podstawowe ^c	100,0	-	14,3	66,7	19,0	100,0	2,7	10,8	48,7	37,8

^a Łącznie z niepełnym wyższym. ^b Łącznie z niepełnym średnim. ^c Łącznie z niepełnym podstawowym.

Źródło: obliczenia własne na podstawie badania ankietowego Centrum Badań nad Rodziną, Akademii Ekonomicznej w Poznaniu przeprowadzonego na przełomie 2004 i 2005 r.

usługi medyczne i artykuły medyczno-farmaceutyczne (zakup środków czystości, pokrycie kosztów leczenia i zakup lekarstw), wydatki na kulturę i naukę, wydatki na wypoczynek, wydatki na spotkania towarzyskie, na komunikację publicznymi środkami transportu oraz na utrzymanie własnych środków transportu (wydatki na naprawy, ubezpieczenie auto casco itp.). Respondentki przozone były o zaznaczenie wszystkich grup, na których zmuszone są oszczędzać.

Jedynie co czwarta z pracujących mężatek i co szósta niepracująca respondentka może pozwolić sobie na zaspokojenie wszystkich potrzeb. Spośród 3611 uczestniczek badania aż 76,6% matek odczuwa brak środków pieniężnych pozwalających na pełne zaspokojenie potrzeb rodziny. Ponad 1/6 respondentek deklarowała konieczność oszczędzania na 1 i 2 grupie wydatków.

Tabela 5

Rodzaje wydatków, które rodziny zmuszone są ograniczyć na skutek trudności materialnych według faz cyklu życia rodziny i aktywności zawodowej matki

Wyszczególnienie	Ogółem	Faza cyklu życia rodziny					kurczenia się rodziny (4.0)
		prokreacji (2.0)			stabilizacji (3.0)		
		rodziny z dziećmi w wieku przedszkolnym	rodziny z dziećmi w wieku szkolnym	rodziny z dziećmi w wieku przysposobienia zawodowego	I stadium	II stadium	
		(2.1)	(2.2)	(2.3)	(3.1)	(3.2)	
Rodziny ogółem							
Rodziny ograniczające wydatki na:							
- artykuły żywnościowe	11,8	9,8	10,8	14,2	13,0	12,9	13,6
- odzież, obuwie	15,6	12,1	15,5	19,8	17,7	16,1	15,7
- urządzenie i utrzymanie mieszkanie	39,8	38,0	36,9	42,2	39,0	43,9	50,5
- higienę oraz usługi medyczne i art. medyczno-farmaceutyczne	12,3	8,5	10,6	14,7	12,4	19,2	19,2
- cele kulturalne i edukację dzieci	49,2	41,2	46,6	62,2	54,9	53,3	46,0
- cele rekreacyjne	84,4	84,5	83,4	86,4	85,0	83,5	83,8
- życie towarzyskie	58,3	51,7	57,2	64,0	60,2	64,3	63,6
- komunikację publicznymi środkami transportu	11,3	9,8	9,6	11,2	12,2	16,1	15,2
- utrzymanie własnych środków transportu	25,9	25,8	27,6	23,6	22,8	30,6	25,8
Rodziny matek pracujących zawodowo							
Rodziny ograniczające wydatki na:							
- artykuły żywnościowe	10,5	8,9	10,7	12,9	11,0	9,6	10,4
- odzież, obuwie	14,5	10,3	15,1	18,5	16,9	14,0	12,6
- urządzenie i utrzymanie mieszkania	36,8	33,5	35,9	39,5	36,3	41,0	43,7
- higienę oraz usługi medyczne i art. medyczno-farmaceutyczne	10,7	7,4	10,4	13,3	11,0	13,5	14,8
- cele kulturalne i edukację dzieci	47,6	37,2	46,2	60,9	53,7	53,4	40,0
- cele rekreacyjne	84,7	84,5	83,6	87,4	85,2	84,3	83,7
- życie towarzyskie	58,4	49,8	57,6	62,9	61,1	68,5	63,0
- komunikację publicznymi środkami transportu	9,6	7,2	8,8	9,8	10,5	14,0	13,3
- utrzymanie własnych środków transportu	25,3	25,0	26,7	23,8	23,0	30,9	23,7
Rodziny matek niepracujących zawodowo							
Rodziny ograniczające wydatki na:							
- artykuły żywnościowe	16,2	12,2	11,4	20,8	23,5	20,8	20,6
- odzież, obuwie	19,4	16,6	17,4	26,4	22,2	20,8	22,2
- urządzenie i utrzymanie mieszkania	50,5	49,3	41,7	56,6	53,1	50,7	65,1
- higienę oraz usługi medyczne i art. medyczno-farmaceutyczne	17,8	11,2	11,4	22,6	19,8	32,5	28,6
- cele kulturalne i edukację dzieci	54,6	51,3	48,5	69,8	61,7	53,3	58,7
- cele rekreacyjne	83,3	84,4	82,6	81,1	84,0	81,8	84,1
- życie towarzyskie	57,9	56,6	55,3	69,8	55,6	54,5	65,1
- komunikację publicznymi środkami transportu	17,5	16,6	13,6	18,9	21,0	20,8	19,0
- utrzymanie własnych środków transportu	28,0	27,8	31,8	22,6	22,2	29,9	30,2

Źródło: obliczenia własne na podstawie badania ankietowego Centrum Badań nad Rodziną, Akademii Ekonomicznej w Poznaniu przeprowadzonego na przełomie 2004 i 2005 r.

Zdecydowana większość rodzin zarówno matek pracujących, jak i niepracujących zawodowo zmuszona była ograniczyć wydatki na cele rekreacyjne (wyjazdy na wczasy rodzinne, wycieczki krajowe i zagraniczne). Na ograniczenie możliwości wypoczynku wskazywała przeszło połowa uczestniczek badania. Odnosi się to do rodzin we wszystkich wyróżnionych fazach cyklu życia rodzinnego.

Znamienne jest to, że w obu badanych subpopulacjach na drugim miejscu pod względem częstości wymieniania wydatków, które rodzina badanych matek ograniczała, jest konieczność czynienia oszczędności związanych z życiem towarzyskim. Odpowiedzi takiej udzieliło 58,4% respondentek pracujących i 57,9% niepracujących zawodowo. Częstość wymieniania tej grupy wydatków była jednak różna w poszczególnych fazach życia rodzinnego. Odsetek mężatek wskazujących na te trudności był najwyższy w rodzinach będących w II stadium fazy stabilizacji (3.2). Konieczność oszczędzania na życiu towarzyskim deklarowało 64,3% przedstawicielek tej fazy, podczas gdy w rodzinach z dziećmi w wieku przedszkolnym (2.1) uczyniło to 51,7% respondentek. Tak więc różnica w wielkościach skrajnych odsetka wynosi prawie 13 punktów procentowych.

Wśród ogółu wymienionych przez matki wydatków, które rodziny ograniczały z powodu trudności materialnych, na trzecim miejscu znalazły się wydatki na cele kulturalne i edukację dzieci – zadeklarowały je 1362 respondentki, tj. 49,2% ogółu kobiet zmuszonych oszczędzać. Należy podkreślić, że najpoważniejszą pozycją są tu wydatki na zakup czasopism i książek. Brak środków pieniężnych na te cele zgłosiło 47,6% pracujących i 54,6% niepracujących mężatek. Godny uwagi jest fakt, że prawie 2/3 matek z dziećmi w wieku przysposobienia zawodowego (2.3) zmuszona była ograniczyć wydatki na kulturę i naukę dzieci, podczas gdy w grupie rodzin z dziećmi w wieku przedszkolnym (2.1) deklarowała to częściej niż co trzecia respondentka. W pozostałych fazach cyklu życia rodzinnego odsetek mężatek wymieniających konieczność ograniczenia tych wydatków wynosił od 46,2 do 54,9%.

Uzyskane rezultaty badania zaprezentowane w tabeli 5 wskazują, że rodziny, w których matki pracowały zawodowo, relatywnie rzadziej czyniły oszczędności związane z urządzeniem i użytkowaniem mieszkania aniżeli rodziny respondentek niepracujących. Odsetek matek niepracujących zawodowo ograniczających te wydatki był o 37,2% wyższy niż respondentek pracujących. Warto dalej zauważyć, że w grupie wydatków na urządzenie i utrzymanie mieszkania co piąta matka mająca dzieci w wieku przedszkolnym (2.1) i szkolnym (2.2) odczuwała brak środków pieniężnych na zakup niezbędnego wyposażenia gospodarstwa domowego, natomiast rodziny będące w późniejszych okresach życia rodzinnego najczęściej zalegały z opłatami za mieszkanie, prąd i gaz.

Podkreślić ponadto należy, że co czwarta respondentka, którą sytuacja materialna skłoniła do czynienia oszczędności, wymieniła ograniczenie wydatków na utrzymanie własnych środków transportu, a w szczególności brak pieniędzy na wykupienie ubezpieczenia auto casco. Spośród mężatek z rodzin będących w II stadium fazy stabilizacji (3.2) na pozycję tę wskazywało 30,6% kobiet, a z grona respondentek będących w I stadium tej fazy uczyniło to 22,8%.

Co dziewiąta respondentka pracująca i częściej niż co szоста niepracująca zawodowo deklarowała brak pieniędzy na pokrycie kosztów leczenia i zakup le-

karstw. Faza cyklu życia rodzinnego znacząco różnicuje odpowiedzi badanych. Relatywnie najczęściej na brak środków na usługi medyczne i zakup artykułów medyczno-farmaceutycznych wskazywały matki reprezentujące rodziny będące w II stadium fazy stabilizacji (3.2) oraz w fazie kurczenia się rodziny (4.0). Natomiast z grona respondentek z dziećmi w wieku przedszkolnym (2.1) brak pieniędzy na leczenie i leki zadeklarowało 8,6% matek.

Powyższa analiza dowodzi, że zarówno w rodzinach matek pracujących, jak i niepracujących zawodowo przeważały średnie oceny zaspokojenia potrzeb materialnych. Subiektywne oceny ogólnej sytuacji materialnej rodziny wskazują, że w obu typach rodzin w stosunkowo najgorszej sytuacji materialnej znajdują się rodziny mieszkające na wsi oraz w miastach poniżej 10 tys. mieszkańców. Tak swoją sytuację materialną określały matki wychowujące 5 i więcej dzieci oraz respondentki legitymujące się wykształceniem podstawowym.

Ponad 3/4 uczestniczek badania odczuwa brak środków finansowych pozwalających na pełne zaspokojenie potrzeb. Większość rodzin zmuszona jest czynić oszczędności, ograniczając wydatki przede wszystkim na cele rekreacyjne, życie towarzyskie, cele kulturalne i edukację dzieci.

Wyniki jakichkolwiek badań przeprowadzonych w formie sondażu ankietowego budzą u statystyków, a zwłaszcza demografów, pewne zastrzeżenia co do ich wiarygodności, której nie jesteśmy w stanie w sposób obiektywny sprawdzić. Charakteryzują się one wysoce subiektywnym, emocjonalnym nastawieniem respondentów. Tym niemniej ogólne stwierdzenia znajdują potwierdzenie w analogicznych badaniach, prezentowanych zwłaszcza przez Instytut Pracy i Spraw Socjalnych oraz inne ośrodki badań społecznych, poświęconych aktualnej sytuacji materialnej rodzin⁵.

IV. WARUNKI MIESZKANIOWE RODZIN

Z sytuacją materialną wiąże się sytuacja mieszkaniowa. Posiadanie własnych mieszkań, ich jakość jest świadectwem zamożności rodzin.

Zdecydowana większość badanych rodzin dysponowała mieszkaniami samodzielnymi. Sytuacja mieszkaniowa rodzin pod względem samodzielności zamieszkiwania jest wyraźnie zróżnicowana w poszczególnych fazach. W fazie rozwoju, w rodzinach z dziećmi w wieku przedszkolnym (2.1), samodzielne mieszkanie miało 68,1% małżeństw. Odsetek rodzin mających mieszkanie samodzielne był najwyższy w grupie rodzin z dziećmi w wieku przysposobienia zawodowego (2.3) oraz w fazie kurczenia się rodziny (4.0). Rozpatrując to zagadnienie z punktu widzenia aktywności zawodowej matek należy stwierdzić, że mniej korzystna była sytuacja mieszkaniowa respondentek niepracujących zawodowo. W tej grupie ponad 25% małżeństw nie posiadało samodzielnego mieszkania.

Istotną kwestią wymagającą rozwiązania jest problem porównania sytuacji mieszkaniowej rodzin matek pracujących i niepracujących zawodowo. Dla

⁵ Por. m.in. *Ubóstwo i wykluczenie społeczne. Badania, metody i wyniki*, red. S. Golinowska, E. Tarkowska, I. Topińska, Wydawnictwo IPiSS, Warszawa 2005; *Rodzina i polityka rodzinna na przełomie wieków*, red. B. Balcerzak-Paradowska, Wydawnictwo IPiSS, Warszawa 2004.

określenia istotności różnic między obu typami rodzin wykorzystano test dla dwóch średnich oraz test dla dwóch wskaźników struktury⁶. Porównanie dwóch wskaźników struktury pozwala stwierdzić, że najbardziej statystycznie istotne różnice między obu subpopulacjami, jeśli chodzi o odsetek rodzin mających mieszkanie samodzielne, odnotowano w fazie 2.1 i 2.2. W obu tych okresach życia rodzinnego udział rodzin dysponujących mieszkaniem samodzielnym jest istotnie wyższy w grupie rodzin matek pracujących zawodowo aniżeli niepracujących. W pozostałych fazach cyklu życia rodziny statystycznie jednakowe są względne liczebności rodzin mających samodzielne mieszkanie.

Sytuacja mieszkaniowa określana jest nie tylko przez samodzielność zamieszkiwania, ale również przez wielkość mieszkania wyrażoną w izbach⁷ i powierzchnię użytkową⁸.

Generalnie rzecz ujmując, w badanej populacji średnia liczba izb zajmowanych przez rodziny matek pracujących i niepracujących zawodowo kształtowała się na prawie jednakowym poziomie. Spostrzeżenie o nieistotnych różnicach między obu porównywanymi grupami rodzin, jeśli chodzi o średnią liczbę zajmowanych izb, potwierdził wynik testu istotności (tabela 6).

Rozpatrując wielkość mieszkania w izbach pod kątem faz cyklu życia rodzinnego stwierdzono, że przeciętna wielkość mieszkania zajmowanego przez rodziny matek będących w fazie rozwoju (2.0), wynosząca 4,25 izby, była niższa niż w pozostałych fazach, gdzie kształtowała się na poziomie 4,77. Najmniejsza przeciętna wielkość mieszkania w izbach przypadała na rodziny mające dzieci w wieku przedszkolnym (2.1), największa zaś na rodziny z dziećmi w wieku przysposobienia zawodowego (2.3). Prześledzenie wartości statystyki „u” (tabela 6) pozwala stwierdzić, że statystycznie istotne różnice między rodzinami matek pracujących i niepracujących zawodowo odnotowano jedynie w rodzinach z dziećmi w wieku szkolnym (2.2) oraz w fazie kurczenia się rodziny (4.0). W tych dwóch fazach cyklu życia rodzinnego stwierdzono, że przeciętna wielkość mieszkania w izbach zajmowana przez rodziny matek pracujących zawodowo jest istotnie mniejsza od średniej liczby izb w rodzinach matek zawodowo niepracujących. Pozostałe fazy cyklu życia rodzinnego charakteryzują się nieistotnymi różnicami, jeśli chodzi o liczbę izb zajmowanych przez obie porównywane grupy rodzin.

Wyraźne różnice w przeciętnej liczbie zajmowanych izb występują w zależności od miejsca zamieszkania. W obu wyodrębnionych subpopulacjach największą liczbę izb miały rodziny mieszkające na wsi, natomiast najmniejszą przeciętną wielkość mieszkania w izbach stwierdzono w grupie rodzin mieszkających w dużych aglomeracjach miejskich, tj. miastach liczących co najmniej 500 tys. mieszkańców. Ze statystycznego punktu widzenia rodziny matek pracujących i niepracujących zawodowo mieszkające na wsi i w mieście nie różnią się istotnie pod względem średniej liczby zajmowanych izb.

⁶ J. Greń, *Modele i zadania statystyki matematycznej*, Warszawa 1970.

⁷ Izba jest to pomieszczenie w mieszkaniu oddzielone od innych pomieszczeń stałymi ścianami o powierzchni co najmniej 4 m², z bezpośrednim oświetleniem dziennym, tj. oknem lub oszklonymi drzwiami w ścianie zewnętrznej budynku. Za izbę uważa się zarówno pokój, jak i kuchnię – jeśli odpowiada warunkom określonym w definicji.

⁸ Powierzchnia użytkowa mieszkania jest to łączna powierzchnia pokoi, kuchni, przedpokoi, łazienek i wszystkich innych pomieszczeń wchodzących w skład mieszkania.

Tabela 6

Porównanie warunków mieszkaniowych rodzin matek pracujących i niepracujących zawodowo według faz cyklu życia rodziny

Wyszczególnienie	Rodziny ogółem	Rodziny matek pracujących zawodowo	Rodziny matek niepracujących zawodowo	Wartość statystyki „u”
Odsetek rodzin posiadających mieszkanie samodzielne				
Ogółem	81,4	83,2	74,2	5,625
Faza cyklu życia rodziny				
– prokreacji 2.1	68,1	71,6	57,7	3,994
2.2	83,1	84,6	75,6	2,778
2.3	90,2	90,5	88,7	0,469
– stabilizacji 3.1	88,4	88,1	89,9	-0,516
3.2	82,2	84,7	75,6	1,896
– kurczenia się rodziny 4.0	90,2	90,7	88,9	0,433
Przeciętna wielkość zajmowanego mieszkania w izbach				
Ogółem	4,43 (1,61)	4,40 (1,57)	4,51 (1,75)	-1,547
Faza cyklu życia rodziny				
– prokreacji 2.1	3,87 (1,53)	3,90 (1,49)	3,78 (1,65)	0,999
2.2	4,33 (1,54)	4,26 (1,52)	4,64 (1,62)	-2,740
2.3	4,87 (1,56)	4,81 (1,54)	5,17 (1,67)	-1,688
– stabilizacji 3.1	4,80 (1,66)	4,82 (1,66)	4,73 (1,70)	0,488
3.2	4,71 (1,59)	4,64 (1,53)	4,90 (1,74)	-1,220
– kurczenia się rodziny 4.0	4,76 (1,45)	4,57 (1,32)	5,22 (1,65)	-2,968
Przeciętna wielkość zajmowanego mieszkania w m²				
Ogółem	76,27 (42,56)	75,29 (41,45)	80,18 (46,60)	-2,586
Faza cyklu życia rodziny				
– prokreacji 2.1	59,75 (32,83)	59,53 (30,73)	60,40 (38,60)	-0,317
2.2	75,04 (41,60)	72,83 (39,83)	86,33 (48,73)	-3,296
2.3	90,17 (46,13)	87,28 (43,48)	105,99 (57,12)	-2,624
– stabilizacji 3.1	87,85 (49,54)	87,95 (50,24)	87,29 (45,69)	0,131
3.2	81,38 (40,09)	79,16 (38,05)	87,30 (44,99)	-1,490
– kurczenia się rodziny 4.0	81,50 (39,51)	78,35 (39,08)	89,00 (40,09)	-1,906

Uwaga: w nawiasach podano wartości odchyłeń standardowych. Przy weryfikacji hipotez przyjęto $\alpha = 0,05$.

Źródło: obliczenia własne na podstawie badania ankietowego Centrum Badań nad Rodziną, Akademii Ekonomicznej w Poznaniu przeprowadzonego na przełomie 2004 i 2005 r.

Istotny wpływ na sytuację mieszkaniową rodzin wywiera wiek matki oraz liczba dzieci w rodzinie. W miarę wzrostu wieku kobiet i liczby posiadanych przez nie dzieci systematycznie wzrasta średnia liczba zajmowanych izb. Dość należy, że najbardziej statystycznie istotne różnice, jeśli chodzi o średnią liczbę zajmowanych izb przez rodziny matek pracujących i niepracujących zawodowo, odnotowano w grupie respondentek w wieku 35-39 lat oraz 40-44 lat.

Czynnikiem różnicującym przeciętną liczbę zajmowanych izb przez badane rodziny jest również poziom wykształcenia kobiet. Wyniki badania wykazały, że zarówno w rodzinach mężatek pracujących, jak i niepracujących, wraz ze wzrostem poziomu wykształcenia respondentek wzrasta średnia liczba zajmowanych izb. Porównując średnią wielkość mieszkania w izbach w obu typach rodzin stwierdzono, że statystycznie istotne różnice wystąpiły jedynie w grupie rodzin respondentek posiadających wykształcenie zasadnicze zawodowe.

Przeciętna powierzchnia mieszkań w rodzinach objętych badaniem wynosiła 76,27 m². Większym metrażem dysponowały rodziny matek niepracujących zawodowo – 80,18 m², natomiast rodziny matek pracujących zajmowały mieszkania o średniej powierzchni 75,29 m². Wyniki testu istotności dla dwóch wartości oczekiwanych wykazały, że powyższe różnice są statystycznie istotne.

Rozpatrując wielkość mieszkania w m² w poszczególnych fazach cyklu życia rodzinnego ogólnie biorąc można stwierdzić, że największą powierzchnią mieszkalną dysponowały rodziny z dziećmi w wieku przysposobienia zawodowego (2.3), a także rodziny będące w I stadium fazy stabilizacji (3.1). Mieszkania o najniższym metrażu miały rodziny z dziećmi w wieku przedszkolnym (2.1). Godny uwagi jest fakt, że powierzchnia mieszkalna rodzin matek pracujących zawodowo tylko w niektórych fazach cyklu życia rodzinnego (2.2 i 2.3) różniła się istotnie od przeciętnej wielkości mieszkania w m² zajmowanego przez rodziny respondentek niepracujących.

W toku analizy zaobserwowano, że sytuacja mieszkaniowa określana przez posiadany metraż mieszkaniowy wiąże się z miejscem zamieszkania. Największy metraż posiadały rodziny mieszkające na wsi. Przeważająca powierzchnia mieszkań zmniejsza się wraz ze wzrostem liczby mieszkańców badanych miejscowości. Podkreślić należy, iż we wszystkich wyróżnionych miejscach zamieszkania średnia powierzchnia mieszkania zajmowanego przez rodziny matek pracujących zawodowo nie różni się istotnie od metrażu, jakim dysponują rodziny respondentek niepracujących.

Ogólnie biorąc, najlepszymi warunkami mieszkaniowymi charakteryzowały się rodziny mężatek powyżej 50 roku życia. W rodzinach matek pracujących zawodowo przeciętna wielkość zajmowanego mieszkania w m² wzrasta wraz ze wzrostem wieku respondentek, natomiast wśród niepracujących uczestniczek badania największym metrażem mieszkaniowym dysponowały rodziny kobiet w wieku 40-44 lat. W grupie respondentek w wieku 35-39 lat oraz 40-44 lat, przy $\alpha = 0,05$, średni metraż mieszkania rodzin matek pracujących zawodowo jest istotnie mniejszy od przeciętnej powierzchni mieszkania zajmowanej przez rodziny kobiet niepracujących.

Badanie wielkości przeciętnej powierzchni użytkowej mieszkania w zależności od liczby dzieci w rodzinie wykazało, że metraż wzrasta w miarę wzrostu liczby posiadanego potomstwa. Zależność ta nie jest tak jednoznaczna w rodzinach respondentek pracujących.

Największą powierzchnię mieszkalną użytkowały rodziny, w których respondentki miały wykształcenie wyższe, najmniejszą zaś rodziny mężatek legitymujących się wykształceniem podstawowym. Odnosi się to do rodzin matek pracujących i niepracujących zawodowo. Rzecz charakterystyczna, że za wyjątkiem grupy respondentek mających wykształcenie wyższe, oba typy rodzin różnią się istotnie pod względem powierzchni zajmowanego mieszkania.

Mówiąc o warunkach materialnych rodzin nie sposób pominąć jeszcze jednego ważnego wskaźnika, jakim jest stan posiadania przedmiotów trwałego użytku czyli dóbr konsumpcyjnych pozostających w bezpośredniej dyspozycji członków rodziny. Zalicza się do nich sprzęt zmechanizowany ułatwiający pracę w gospodarstwie domowym (pralka, chłodziarka, zamrażarka, zmywarka do naczyń, kuchenka mikrofalowa), dobra służące rozrywce (radio, telewizor, magnetowid, odtwarzacz płyt kompaktowych) oraz indywidualne środki lokomocji (samochód osobowy, motocykl). Wyposażenie gospodarstw domowych w przedmioty trwałego użytku świadczy o poziomie zamożności i aspiracjach materialnych danej rodziny.

Analiza zasobności badanych rodzin w dobra trwałego użytku wykazała, że stopień wyposażenia w te przedmioty jest różny w rozpatrywanych fazach. Zróżnicowanie to jest tym większe, im droższe są przedmioty i im bardziej nowoczesne. Stopień wyposażenia w przedmioty trwałego użytku, zapewniające elementarny standard życia, takie jak telewizor, pralka, chłodziarka, jest zbliżony we wszystkich fazach cyklu życia rodzinnego. Natomiast takie dobra, jak magnetowid czy komputer występują częściej w rodzinach będących w I stadium fazy stabilizacji (3.1) oraz w rodzinach z dziećmi w wieku przysposobienia zawodowego (2.3). Na podkreślenie zasługuje fakt, że w rodzinach z dziećmi w wieku szkolnym (2.2) i przysposobienia zawodowego (2.3) większy jest poziom wyposażenia gospodarstw domowych w takie dobra, jak: zmywarka do naczyń, kuchenka mikrofalowa czy odtwarzacz płyt kompaktowych, aniżeli w innych fazach cyklu życia rodziny. Niewątpliwie wiąże się to z tym, że rodziny z dziećmi w wieku szkolnym i przysposobienia zawodowego dążą do wzbogacenia infrastruktury technicznej poprzez posiadanie większej liczby dóbr nowoczesnych, które podnoszą poziom i jakość życia.

W wyniku przeprowadzonego badania empirycznego można stwierdzić, że większe wyposażenie gospodarstw domowych w dobra trwałego użytku obserwuje się w rodzinach matek pracujących zawodowo, w których dobra luksusowe występują częściej aniżeli w gospodarstwach mężatek niepracujących. I tak, magnetowid posiadało 73,9% gospodarstw matek pracujących zawodowo, komputer – 76,7%, zmywarkę do naczyń – 3,5%, a samochód osobowy – 83,5%. Analogiczne odsetki dla rodzin respondentek niepracujących zawodowo są niższe: magnetowid posiadało 64,3% rodzin, komputer – 60,9%, zmywarkę do naczyń – 1,6%, zaś samochód osobowy – 75,4%. Lepsze wyposażenie w te dobra gospodarstw domowych respondentek pracujących zawodowo wynika głównie z faktu, że lepsza sytuacja finansowa tych rodzin stwarza możliwości zakupu przedmiotów droższych, o wyższym standardzie technicznym. Mimo wskazanych tu różnic w wyposażeniu gospodarstw domowych, występują pewne elementy wspólne: posiadanie telewizora, pralki i chłodziarki. W każdej grupie rodzin są to dobra najbardziej powszechne, a stopień ich zróżnicowania

Tabela 7

Porównanie wielkości mieszkania zajmowanego przez rodziny
matek pracujących i niepracujących zawodowo
według miejsca zamieszkania oraz wybranych cech demograficznych

Wyszczególnienie	Wielkość mieszkania w izbach				Wielkość mieszkania w m ²			
	rodziny ogółem	rodziny matek pra- cujących zawodowo	rodziny matek niepra- cujących zawodowo	wartość statystyki „u”	rodziny ogółem	rodziny matek pra- cujących zawodowo	rodziny matek niepra- cujących zawodowo	wartość statystyki „u”
Ogółem	4,43 (1,61)	4,40 (1,57)	4,51 (1,75)	-1,547	76,27 (42,56)	75,29 (41,45)	80,18 (46,60)	-2,586
Miejsce zamieszkania:								
– wieś	5,05 (1,81)	5,04 (1,77)	5,07 (1,89)	-0,144	96,00 (45,26)	93,55 (42,94)	100,09 (48,92)	-1,236
– miasto:								
poniżej 10 tys. mieszkańców	4,63 (1,69)	4,67 (1,63)	4,52 (1,82)	0,906	82,94 (41,19)	84,20 (40,19)	79,82 (43,62)	1,096
10-20 tys.	4,62 (1,62)	4,59 (1,59)	4,74 (1,77)	-0,727	80,99 (46,31)	80,22 (44,33)	84,39 (54,60)	-0,664
20-50 tys.	4,42 (1,48)	4,42 (1,45)	4,38 (1,63)	0,216	72,35 (38,29)	72,09 (36,74)	73,67 (45,52)	-0,307
50-100 tys.	4,28 (1,57)	4,30 (1,57)	4,24 (1,55)	0,360	71,81 (43,69)	71,93 (43,97)	71,27 (42,62)	0,143
100-500 tys.	4,34 (1,56)	4,32 (1,51)	4,40 (1,85)	-0,322	72,66 (38,97)	72,26 (38,36)	74,87 (42,54)	-0,451
500 i więcej tys. mieszkańców	4,03 (1,46)	4,03 (1,46)	4,04 (1,46)	-0,054	67,58 (40,78)	67,08 (40,40)	70,71 (43,31)	-0,782
Wiek matki w chwili obserwacji:								
20-24	3,61 (1,46)	3,60 (1,28)	3,62 (1,62)	-0,082	57,82 (37,70)	57,67 (32,07)	57,96 (42,83)	-0,046
25-29	3,85 (1,47)	3,85 (1,45)	3,87 (1,54)	-0,142	57,96 (28,03)	56,77 (25,56)	61,35 (34,31)	-1,526
30-34	4,13 (1,58)	4,09 (1,53)	4,37 (1,80)	-1,498	68,01 (38,25)	66,79 (37,78)	74,10 (40,32)	-1,722
35-39	4,47 (1,57)	4,40 (1,52)	4,97 (1,80)	-2,463	78,19 (42,98)	74,60 (38,12)	101,97 (64,13)	-3,404
40-44	4,72 (1,58)	4,65 (1,53)	5,06 (1,77)	-2,233	87,41 (46,16)	83,85 (42,90)	104,94 (57,61)	-3,623
45-49	4,83 (1,60)	4,82 (1,60)	4,89 (1,62)	-0,546	85,91 (44,88)	86,18 (46,46)	84,88 (38,38)	0,408
50-54	4,81 (1,50)	4,74 (1,47)	5,11 (1,60)	-0,897	90,86 (55,99)	92,00 (59,63)	86,00 (38,70)	0,527
Liczba dzieci w rodzinie:								
1	3,95 (1,51)	3,98 (1,47)	3,87 (1,65)	0,976	64,23 (37,58)	64,16 (36,41)	64,52 (42,37)	-0,125
2	4,54 (1,57)	4,52 (1,55)	4,61 (1,64)	-0,847	79,05 (41,95)	78,50 (41,94)	81,64 (42,09)	-1,143
3	5,03 (1,56)	5,03 (1,53)	5,04 (1,66)	-0,057	91,35 (43,14)	91,16 (42,71)	92,00 (44,82)	-0,175
4	5,18 (1,75)	5,18 (1,77)	5,17 (1,72)	0,032	98,12 (57,81)	94,58 (56,27)	104,36 (60,73)	-0,906
5 i więcej	5,51 (1,79)	5,00 (1,52)	5,82 (1,89)	-1,733	103,92 (57,49)	87,35 (45,67)	113,97 (62,70)	-1,781
Wykształcenie matki:								
– wyższe ^a	4,58 (1,68)	4,90 (1,65)	4,46 (1,89)	0,895	81,10 (45,98)	81,25 (45,32)	79,88 (51,19)	0,323
– policealne i średnie	4,31 (1,53)	4,29 (1,51)	4,38 (1,60)	-0,912	72,69 (39,07)	71,64 (38,61)	76,98 (40,76)	-2,123
– zasadnicze zawodowe ^b	4,38 (1,64)	4,07 (1,40)	4,77 (1,82)	-4,597	74,89 (42,82)	65,86 (33,21)	85,92 (50,91)	-4,941
– podstawowe ^c	4,19 (1,62)	4,00 (1,26)	4,30 (1,79)	-0,745	68,50 (39,32)	54,86 (13,48)	76,24 (48,09)	-2,534

Uwaga: w nawiasach podano wartości odchyłeń standardowych. Przy weryfikacji hipotez przyjęto $\alpha = 0,05$.

^a Łącznie z niepełnym wyższym. ^b Łącznie z niepełnym średnim. ^c Łącznie z niepełnym podstawowym.

Źródło: obliczenia własne na podstawie badania ankietowego Centrum Badań nad Rodziną, Akademii Ekonomicznej w Poznaniu przeprowadzonego na przełomie 2004 i 2005 r.

Tabela 8

Odsetek rodzinnych gospodarstw domowych posiadających dane dobro trwałe użytku według faz cyklu życia rodziny i aktywności zawodowej matki

Wyszczególnienie	Ogółem	Faza cyklu życia rodziny					kurczenie się rodziny
		prokreacji (2.0)			stabilizacji (3.0)		
		rodziny z dziećmi w wieku przedszkolnym	rodziny z dziećmi w wieku szkolnym	rodziny z dziećmi w wieku przysposobienia zawodowego	I stadium	II stadium	
	(2.1)	(2.2)	(2.3)	(3.1)	(3.2)	(4.0)	
Rodziny ogółem							
TV-kolorowy	99,0	98,1	99,5	99,6	99,4	99,0	98,7
Radio stereo	81,3	82,1	81,8	82,6	82,7	76,8	75,4
Magnetowid	71,3	67,4	71,2	73,8	76,2	71,7	68,4
Kamera filmowa	16,0	15,7	17,7	16,3	17,9	8,6	13,9
Odtwarzacz płyt kompaktowych	3,3	3,8	3,9	4,4	2,7	1,3	1,2
Komputer, drukarka	73,5	56,5	75,4	85,4	85,3	75,6	73,8
Chłodziarka	98,3	97,4	98,8	98,3	98,2	99,7	99,2
Zamrażarka	54,3	47,4	51,9	59,5	57,5	61,6	63,1
Pralka	96,2	93,8	97,2	97,6	97,1	97,1	95,5
Zmywarka do naczyń	3,2	3,1	3,6	4,1	3,2	1,6	2,0
Kuchenka mikrofalowa	17,2	16,6	20,9	26,6	12,7	10,1	9,0
Samochód osobowy	81,9	79,2	83,4	83,4	83,5	82,5	77,5
Motocykl	3,8	2,4	3,9	3,9	4,8	5,1	4,1
Domek letniskowy	7,0	3,8	5,5	9,6	10,6	9,2	8,6
Rodziny matek pracujących zawodowo							
TV-kolorowy	99,1	98,3	99,5	99,5	99,3	99,6	98,8
Radio stereo	82,9	83,5	82,9	83,5	83,9	79,9	79,1
Magnetowid	73,1	69,6	71,7	76,2	78,4	72,9	69,8
Kamera filmowa	16,4	15,5	18,8	14,9	18,4	8,3	16,9
Odtwarzacz płyt kompaktowych	3,4	3,6	4,0	4,6	2,8	1,3	1,7
Komputer, drukarka	76,7	59,6	78,9	86,6	87,1	81,2	74,4
Chłodziarka	98,4	97,3	99,0	97,9	98,2	100,0	98,8
Zamrażarka	53,5	46,6	51,0	57,5	58,3	61,6	59,3
Pralka	96,4	94,5	96,9	97,4	96,8	97,8	96,5
Zmywarka do naczyń	3,5	3,7	3,7	4,4	3,7	1,7	2,3
Kuchenka mikrofalowa	20,1	19,4	23,5	30,4	14,2	13,5	12,2
Samochód osobowy	83,5	81,6	84,4	82,7	85,6	86,4	77,9
Motocykl	3,5	2,4	3,8	3,1	5,0	4,4	1,2
Domek letniskowy	7,5	4,2	5,6	9,5	10,8	9,6	11,6
Rodziny matek niepracujących zawodowo							
TV-kolorowy	98,6	97,5	99,4	100,0	100,0	97,7	98,6
Radio stereo	75,0	78,1	76,3	77,5	75,8	68,6	66,7
Magnetowid	64,3	61,0	68,8	60,6	63,6	68,6	65,3
Kamera filmowa	14,1	16,2	11,9	23,9	15,2	9,3	6,9
Odtwarzacz płyt kompaktowych	2,7	4,1	3,1	2,8	2,0	1,2	-
Komputer, drukarka	60,9	47,3	58,1	78,9	76,8	61,6	72,2
Chłodziarka	98,2	97,5	97,5	100,0	98,0	98,8	100,0
Zamrażarka	42,7	49,8	56,9	70,4	52,5	61,6	72,2
Pralka	95,5	91,7	98,8	98,6	99,0	95,3	93,1
Zmywarka do naczyń	1,6	1,7	2,5	2,8	-	1,2	1,4
Kuchenka mikrofalowa	15,8	14,1	18,8	25,4	16,2	12,7	8,3
Samochód osobowy	75,4	72,2	78,8	87,3	71,7	72,1	76,4
Motocykl	5,1	2,5	4,4	8,5	4,0	7,0	11,1
Domek letniskowy	5,2	2,5	5,0	9,9	9,1	8,1	1,4

Źródło: obliczenia własne na podstawie badania ankietowego Centrum Badań nad Rodziną, Akademii Ekonomicznej w Poznaniu przeprowadzonego na przełomie 2004 i 2005 r.

jest mały, np. telewizor kolorowy posiadało 99,1% rodzin matek pracujących i 98,6% rodzin matek niepracujących.

W sumie stwierdzić należy, że zdecydowana większość rodzin matek pracujących i niepracujących zawodowo posiadała mieszkanie samodzielne. Pod względem liczby zajmowanych izb nie stwierdzono zróżnicowania pomiędzy obu typami rodzin, natomiast biorąc pod uwagę posiadany metraż mieszkania bardziej korzystna była sytuacja rodzin matek niepracujących aniżeli pracujących zawodowo.

Różnice w stanie posiadania dóbr trwałego użytku między rozpatrywanymi kategoriami rodzin są niewielkie na korzyść rodzin matek pracujących zawodowo, a dotyczą takich przedmiotów, jak: telewizor kolorowy, pralka, chłodziarka oraz w znacznie większym już stopniu w odniesieniu do przedmiotów droższych: komputera, zmywarki do naczyń i samochodu osobowego. Stąd też można stwierdzić, że dzięki większym możliwościom finansowym, które stwarza praca zawodowa matek, czynione są inwestycje i zmiany w gospodarstwie domowym.

Wyniki badań poświęconych infrastrukturze gospodarstw domowych w postaci mieszkania wykazują brak sprzeczności z analogicznymi wynikami ostatniego spisu ludności i mieszkań⁹, natomiast wysokiego stopnia zbieżności stwierdzonych prawidłowości doszukiwać się można w zakresie wyposażenia w infrastrukturę poświęconą dobrom trwałego użytku zaobserwowanym wśród ludności wielkomięjskiej¹⁰.

V. UWAGI KOŃCOWE

Analiza danych dotyczących warunków materialnych rodzin matek pracujących i niepracujących zawodowo wykazała, że rodziny matek pracujących zawodowo mają lepsze warunki materialne niż rodziny matek niepracujących. Świadczą o tym następujące fakty:

1. We wszystkich grupach wyróżnionych ze względu na ważniejsze cechy demo-społeczne i miejsce zamieszkania przeważają oceny średnie, osiągając ponad połowę wszystkich not w całej populacji oraz w subpopulacji matek pracujących i niepracujących zawodowo. Dobrą sytuację bytową swojej rodziny określała co trzecia respondentka pracująca i co czwarta niepracująca zawodowo. Niezadowolenie z materialnych warunków życia rodzin wyrażało 9,6% uczestniczek badania, a zaledwie 3,5% mężatek oceniło stopę życiową swojej rodziny jako bardzo dobrą.

Przeprowadzone badanie wykazało, że na złą sytuację materialną skarżyły się najczęściej respondentki mieszkające na wsi oraz w miastach poniżej 10 tys. mieszkańców. Ponadto największy odsetek ocen najniższych (złych) odnotowano wśród rodzin mężatek najmłodszych, tj. w wieku 20-24 lat, a także w grupie rodzin posiadających pięcioro i więcej dzieci. Na bardzo dobre i dobre

⁹ Por. *Warunki mieszkaniowe gospodarstw domowych i rodzin*, t. 8, GUS, Warszawa 2003.

¹⁰ B. K. Bednarek, *Wyposażenie w dobra trwałego użytku rodzinnych gospodarstw domowych w miastach metropolitalnych jako symptom zamożności*, w: *Rodzina i gospodarstwo domowe w środowisku wielkomięjskim*, Akademia Ekonomiczna w Poznaniu, Rządowa Komisja Ludnościowa, Poznań 2006.

warunki mieszkaniowe wskazywały najczęściej respondentki starsze oraz uczestniczki badania legitymujące się wykształceniem wyższym.

2. Prawie 77% matek odczuwa brak środków pieniężnych pozwalających na pełne zaspokojenie potrzeb rodziny. Ponad 1/6 respondentek deklarowała konieczność oszczędzania na 1 i 2 grupach wydatków. Rodziny, w których matki pracowały zawodowo, stosunkowo rzadziej czyniły oszczędności związane z urzędzeniem i użytkowaniem mieszkania aniżeli rodziny respondentek niepracujących. Odsetek matek niepracujących zawodowo ograniczających te wydatki był o 37,2% wyższy niż respondentek pracujących. Zdecydowana większość rodzin zmuszona była ograniczyć wydatki na cele rekreacyjne i życie towarzyskie.

3. Sytuacja mieszkaniowa jest wyraźnie zróżnicowana w zależności od aktywności zawodowej matki, miejsca zamieszkania i cech demo-społecznych. Mniej korzystna jest sytuacja mieszkaniowa respondentek niepracujących zawodowo. W tej grupie ponad 25% małżeństw nie posiadało samodzielnego mieszkania. W grupie rodzin z dziećmi w wieku przedszkolnym i szkolnym (faza 2.1 i 2.2) udział rodzin dysponujących mieszkaniem samodzielnym jest istotnie wyższy w grupie rodzin matek pracujących zawodowo aniżeli niepracujących.

Najmniejszą przeciętną wielkością mieszkania (w izbach i m²) dysponowały rodziny mające dzieci w wieku przedszkolnym (2.1), największą zaś rodziny z dziećmi w wieku przysposobienia zawodowego (2.3). Zarówno przeciętna liczba zajmowanych izb, jak i powierzchnia mieszkań zmniejsza się wraz ze wzrostem liczby mieszkańców badanych miejscowości. Istotny wpływ na sytuację mieszkaniową rodzin wywiera wiek matki oraz liczba dzieci w rodzinie. W miarę wzrostu wieku kobiet i liczby posiadanych przez nie dzieci systematycznie wzrasta wielkość zajmowanego mieszkania. Czynnikiem różnicującym przeciętną liczbę zajmowanych izb przez badane rodziny jest również poziom wykształcenia kobiet. Zarówno w rodzinach mężatek pracujących, jak i niepracujących, wraz ze wzrostem poziomu wykształcenia respondentek wzrasta liczba zajmowanych izb oraz metraż mieszkania.

4. Różny jest poziom wyposażenia w przedmioty trwałego użytku w rozpatrywanych fazach. Zróżnicowanie to jest tym większe, im droższe są przedmioty i im bardziej nowoczesne. Lepsze wyposażenie gospodarstw domowych w dobra trwałego użytku obserwuje się w rodzinach matek pracujących zawodowo, w których dobra luksusowe występują częściej aniżeli w gospodarstwach mężatek niepracujących. Wynika to z faktu, że lepsza sytuacja finansowa tych rodzin stwarza możliwości zakupu przedmiotów droższych, o wyższym standardzie technicznym.

W sumie znacznie lepsze są warunki materialne w rodzinach matek pracujących aniżeli niepracujących zawodowo. Należy zaznaczyć, że od początku okresu transformacji społeczno-gospodarczej nieustanny wzrost kosztów utrzymania, niekorzystna sytuacja kobiet z dziećmi na rynku pracy, zmniejszenie możliwości korzystania z instytucjonalnej opieki nad dziećmi powodują, że właściwa realizacja funkcji ekonomicznej jest obecnie znacznie trudniejsza niż dawniej. Świadomość tych trudności może istotnie ważyć na decyzjach dotyczących realizacji funkcji prokreacyjnej i opiekuńczej przez współczesne rodziny.

Obok szczegółowych wyników dociekań przeprowadzonych w obecnym stadium transformacji społeczno-gospodarczej nasuwają się pewne refleksje ogół-

ne, odnoszące się do sytuacji matek pracujących i niepracujących w skali kraju i w aspekcie międzynarodowym. Nie ulega wątpliwości, że mamy jeden z najniższych w Europie wskaźników zatrudnienia kobiet. Aktualnie wynosi on 46,8% kobiet w wieku aktywności zawodowej (od 15 do 64 lat). Dla mężczyzn wskaźnik ten kształtuje się nieco inaczej, sięgając 58,9%. Według Strategii Lizbońskiej przewiduje się, że w 2010 r. oba wskaźniki mają osiągnąć analogiczny poziom 60%. Obecnie w Unii Europejskiej osiąga on poziom 56,3%, jednakże wśród 25 krajów UE występują znaczne różnice w poziomie zatrudnienia kobiet. Najwięcej ich pracuje w krajach północnych – skandynawskich: w Danii 71,9%, w Szwecji 70,2%, a stosunkowo najmniej na Malcie 33,7%, we Włoszech 45,3% i Grecji 46,1%¹¹. Brak większej aktywności zawodowej kobiet w Polsce wynika z tradycyjnego podziału ról, lecz także z trudności ze znalezieniem pracy. Dowodzą tego wskaźniki bezrobocia, które są nadal stosunkowo wysokie¹². Według opinii prof. Uniwersytetu Łódzkiego Elżbiety Kryńskiej, w dobie starzejącego się społeczeństwa, które zauważamy również w naszym kraju, stan zatrudnienia kobiet będzie wykazywał ogólną tendencję do wzrostu, mimo odmiennych uwarunkowań kulturowych naszego kraju w porównaniu do innych krajów Unii Europejskiej.

Przedstawione wyniki analizy stanowią jedynie przesłanki do formułowania hipotez o sytuacji materialnej rodzin, które powinny być weryfikowane przez systematyczne badania stosownie do zmieniającej się sytuacji społeczno-ekonomicznej w kraju.

Dr hab. Alicja Szuman jest profesorem Akademii Ekonomicznej w Poznaniu.

PROFESSIONAL WORK OF MOTHERS AND THE FINANCIAL CONDITION OF A FAMILY

S u m m a r y

The aim of this paper was to study and evaluate the main elements that determine the living conditions of families and the extent to which their needs are satisfied at different stages of family development, depending on the professional activity of mothers. The study was based on extensive empirical material collected from questionnaires that had been circulated nationwide by the Centre of the Family Research, at the University of Economics in Poznań. It was carried out in 2004 and comprised a group of 3611 families in which the mother worked, or did not work professionally.

The obtained results have shown that families in which mothers work professionally have a relatively better financial conditions than the families with non-working mothers. Almost 3 of mothers reported insufficient means preventing them from fully satisfying the needs of their families. However, families in which mothers worked professionally did not have to save for house repairs or house improvements as much as those with non-working mothers, and the latter exceeded in their saving activity, or inability to invest by 37.2% those with a working mother. A decided majority of families was also forced to cut down on their expenses on recreation and social life.

The housing situation of the families under our study was markedly different, to, depending on the professional activity of the mother, the place of the family residence, and some major demographic and social features. The housing situation of families with a non-working mother is less advantageous than that with a working mother. Their households show a different level of abundance in durable consumer goods. That diversification becomes even more pronounced, when it comes to more expensive or more luxury goods.

¹¹ G. Firlit-Fensak, *Przywileje etatów nie dadzą*, „Gazeta Prawna” 2006, nr 123.

¹² Por. www.stat.gov.pl.